

Voorwoord wethouder

Erfgoed in de gemeente Noordoostpolder. De geschiedenis is in onze gemeente volop zichtbaar en tastbaar aanwezig. Als we kijken naar het culturele erfgoed van de gemeente Noordoostpolder kunnen we zeggen dat dit erfgoed een enorm optimisme uitstraalt over wat de mens allemaal kan. Het zegt iets over bouwen in de geschiedenis. En daar mogen we trots op zijn.

Erfgoed is datgene wat mensen gekozen hebben om te bewaren, waarbij aangetekend wordt dat keuzes vaak niet tot stand komen via rationele overwegingen alleen. Onze polder is ontstaan uit gedachtegoed. Wat zijn de kenmerkende elementen van dat gedachtegoed? Waar baseren we onze keuzes op in het beleid? De Noordoostpolder was en is nog steeds een werkplaats van menselijk ingrijpen in de natuurlijke omgeving en dat vraagt regie. Essentieel is dat 'we' dat samen doen.

Cultuur is van en voor iedereen. Dat geldt zeker voor cultuurhistorisch erfgoed, dat vaak in particulier bezit is maar dat van waarde is voor de hele gemeenschap. Wij hopen en verwachten dat alle betrokkenen bereid zijn ons verhaal van de polder uit te willen dragen, vanuit een gedeeld gevoel van trots en respect voor onze bijzondere gemeente.

Wouter Ruifrok

Wethouder cultuur van de gemeente Noordoostpolder

Erfgoed in de Noordoostpolder: Pionieren in erfgoed

Inleiding

De belangstelling voor ons erfgoed is groter dan ooit. En terecht: ons erfgoed vertelt waar we vandaan komen en vormt op die manier een belangrijk deel van onze identiteit. De erfgoednota is er voor om het ambitieniveau te formuleren met betrekking tot ons erfgoed. Wat vinden we belangrijk, waar moeten we extra aandacht aan schenken, waaruit bestaat de 'eigenheid' van de polder en diens bewoners en wat vinden we de moeite waard om daarvan te bewaren? Dit wordt de eerste erfgoednota van de gemeente Noordoostpolder. In het formuleren van het erfgoedbeleid voelen we ons dan ook, in lijn met de inwoners van de Noordoostpolder, pioniers in erfgoed.

In de hoofdstukken 1, 2 en 3 beschrijven we kort het bijzondere karakter van ons erfgoed en in hoofdstuk 4 hoe we met ons erfgoed om willen we gaan. Bij deze uitgave hoort een Uitvoeringsprogramma, een Bouwstenenrapport en een Monumentennota. Samen vormen ze de weerslag van het erfgoedbeleid van gemeente Noordoostpolder.

Hoofdstuk 1 Leren lezen

Al zo'n 14.000 jaar wonen en werken er mensen in het gebied dat we tegenwoordig Noordoostpolder noemen (bouwstenen 1 en 2). De eerste bewoners waren jagers die door het gebied zwierven, dat toen het uiterlijk van een uitgestrekte toendra had. Zij woonden in tijdelijke kampementen. Sporen daarvan zijn aangetroffen aan de Kuinderweg en bij Nagele en Schokland. Rond 5300 voor Chr. ontstaan de eerste min of meer permanente nederzettingen als de rondtrekkende jagers geleidelijk overgaan op landbouw. De Swifterbantcultuur is kenmerkend voor deze periode. Resten van deze gemeenschappen zijn onder meer aangetroffen in Schokland, rond Nagele, Emmeloord en de Nagelerweg. Het water rukte echter steeds verder op en rond 2000 voor Chr. wordt het gebied gedomineerd door grote veengebieden en moerasbossen. Bewoning werd steeds moeilijker en was vanaf de 5e eeuw na Chr. eigenlijk alleen nog mogelijk op een aantal schiereilanden en op een aantal hoger gelegen gebieden bij Kuinre, Schokland en Voorst: "het oude land". Deze oude keileemopduikingen zijn ook nu nog herkenbare en waardevolle elementen in het landschap.

Vanaf ca. 1000 na Chr. beginnen de bewoners zich actief te beschermen tegen het water. Er worden dijken aangelegd en op en nabij hoger gelegen gebieden zoals Schokland ontstaan een aantal terpen. Tegelijkertijd beginnen ze echter ook met het ontginnen van veen. En die activiteit leidt er juist toe dat er steeds meer water in het gebied wordt toegelaten. De eerste burcht van Kuinre werd in de 12e eeuw gesticht en twee eeuwen later krijgen de heren van Kuinre de helft van het gesticht 'Emelairden' op Schokland. Maar de Zuiderzee won mede door de veenafgravingen steeds meer terrein, de burchten verdwenen en uiteindelijk bleven alleen het oostelijk deel van de Noordoostpolder en de oude dekzandopduikingen als (schier)eiland boven water. De belangrijkste en bekendste daarvan zijn Urk en Schokland. Tijdens een grote stormvloed in 1448 wordt Schokland van het vasteland afgesneden. De zee heeft dan vrijwel het gehele gebied ingenomen. De meeste scheepswrakken uit de Noordoostpolder stammen dan ook van na de middeleeuwen. Op Schokland houdt de bevolking het nog lang vol, maar rond 1850 wordt het eiland geheel ontruimd.

Deze korte bewoningsgeschiedenis van het gebied vertelt een verhaal waarin de voortdurende strijd tegen het oprukkende water centraal staat. Het is een boeiend, maar geen uniek verhaal. Op veel plaatsen in Nederland is lang en met wisselend succes de strijd met het water aangegaan.

Het werkelijk unieke verhaal van de Noordoostpolder begint in de 20ste eeuw als in 1918 de Zuiderzeewet wordt aangenomen. Die wet leidde tot de Afsluitdijk en de inpoldering van een deel van de Zuiderzee. Nederland had in de eeuwen daarvoor veel ervaring opgedaan met het droogmalen van polders. Maar nog nooit werd zo'n groot gebied op het water terug gewonnen. Toch zit ook daarin niet het bijzondere karakter van de Noordoostpolder.

Wat het gebied zo uitzonderlijk maakt is dat letterlijk alles wat het zijn huidige gezicht geeft bedacht is. De inrichting van het nieuwe gebied gebeurde op basis van een Dorpenplan, een

Uitgifteplan, een Verkavelingplan en een Landschapplan. De polder is daarmee een icoon van het denken over mens en maatschappij in de jaren tussen de beide wereldoorlogen uit de vorige eeuw. Dat is een waarde op zich.

Het erfgoed in de polder is daarom meer dan een verzameling objecten die bewaard moet worden. Erfgoed in de Noordoostpolder gaat nadrukkelijk over het concept "polder". Het gaat over de vraag wat mensen bewoog om een polder te stichten, waarom de pioniers juist hier een toekomst op wilden bouwen. Erfgoed in de NOP gaat over een bijzonder verhaal. Het verhaal van het geloof in een maakbare samenleving. Waar het om gaat is dat we dat "verhaal van de polder" leren lezen.

Hoofdstuk 2 De menselijke maat

Bij het ontwerpen van de Noordoostpolder had men een overzichtelijke wereld voor ogen met een zekere beslotenheid en beschutting. De menselijke maat was daarbij de norm. Landschap, architectuur en stedenbouw vormen samen één integraal ontwerp.

De hoofdplaats Emmeloord ligt op het kruispunt van de verbindingswegen in het midden van de polder met als hoogtepunt de poldertoren. Rondom de hoofdplaats ligt een ring van dorpen op fietsafstand. Deze hebben altijd een dorpsweide of groene as. Groen moest de dorpen beschutting bieden tegen de wind. De beplanting mocht echter niet te veel schaduw werpen vanwege het agrarisch gebruik. De oost-west wegen werden daarom alleen aan de zuidzijde beplant. De noord-zuid wegen kregen wel aan beide kanten beplanting.

Typerend voor de structuur van het polderlandschap zijn de boerderijen en dorpen als groene eilanden in een agrarische omgeving, de dijken en de dorpenring, de radialen en het assenkruis, de sluizen, brede vaarten en de verkaveling (bouwsteen 2). Van bovenaf gezien vormen zij een patroon dat doet denken aan schilderijen van Piet Mondriaan.

In de Noordoostpolder is de architectuur van de Delftse School beeldbepalend. De aanhangers van deze stijl gaven in hun bouwwerken hun visie op de hiërarchie in de samenleving weer. Woningen waren vaak informeel en sober, gebaseerd op eenvoudige plattelandshuizen. Openbare gebouwen echter waren juist formeel, monumentaal en refereerden aan het classicisme, romaanse stijl of de Hollandse renaissance. Men zocht naar universele waarden en schoonheid door het gebruik van de 'juiste' verhoudingen, harmonie en licht.

De dorpen in de Noordoostpolder hebben een typerende opbouw, die te beschouwen is als het 'polder-DNA'. Rondom een brink liggen de winkels en andere voorzieningen. Kenmerkend zijn verder de mee-ontworpen groenstructuren, de lange straten met bijzondere hoeken en de eenheid in de gebouwen door vormgeving en materiaalgebruik.

In kader

De dorpen in de Noordoostpolder zijn traditioneel opgezet in stedenbouw en architectuur. Nagele vormt hierop een uitzondering. Het is het enige dorp dat niet is ontworpen volgens de principes van de Delftse School, maar door een groep architecten die bekend is geworden onder de naam 'De 8'. O.a. Gerrit Rietveld en Aldo van Eyk behoorden tot deze groep. Zij waren vertegenwoordigers van de stroming 'Het nieuwe bouwen'. Volgens 'Het nieuwe bouwen' werd de vorm van een gebouw alleen bepaald door de functie en techniek. Ontwerpen werden daarom afgestemd op fabrieksmatige productiemethodes en rationele maatsystemen. Kenmerkend voor Nagele zijn de strakke vormen en platte daken.

De boerderijen in het buitengebied liggen vaak in clusters van 2, 3 of 4 bij elkaar en vormen zo als het ware kleine gemeenschappen. Typerend voor de Noordoostpolder is, dat vrijwel alle oorspronkelijke boerderijen zijn omgeven door erfsingels. Van oorspong waren er bedrijven van 48 ha, 24 ha, 12 ha of 6 ha. Bij de grote boerderijen verrezen landarbeiderswoningen, vaak in rijtjes van vier en met forse voortuinen. De Oostenrijkse Noodwoning is op diverse plekken in de polder toegepast. We vinden ze in de dorpsranden maar ook als woning op een erf met montageschuur.

In kader

In de Noordoostpolder zijn 4 typen boerderijen te vinden:

- *De Zeeuwse boerderijen hebben het bedrijfsgedeelte en de woning onder één kap, grote deeldeuren in de zijgevel en al dan niet wolfseinden aan kopgevel en schuur. Het type is vooral toegepast voor kleinere bedrijven.*
- *De Wieringermeer boerderij heeft een hoge schuur met een kleiner laag woonblokje asymmetrisch ervoor geplaatst en deeldeuren in de voorgevel van de schuur naast het huis. Het type is alleen toegepast voor grote bedrijven.*
- *De Montage en Hybride boerderijen hebben de verschijningsvorm van montagebouwboerderijen, maar zijn gebouwd in baksteen.*
- *Vlak na de 2e Wereldoorlog was er groot gebrek aan baksteen. Daarom werd soms gekozen voor een montagebouwsysteem van schokbetonelementen voor de schuren. Bij deze montagebouw boerderijen werden de woonhuizen wel in baksteen gebouwd. Woonhuis en schuur staan los van elkaar en kunnen onafhankelijk van elkaar op de zon worden georiënteerd. Vooral deze boerderijen zijn kenmerkend geworden voor de Noordoostpolder.*

Hoofdstuk 3 Ons erfgoed

Erfgoed gaat niet alleen over bijzondere gebouwen of archeologische vindplaatsen. Iets wordt erfgoed als mensen er betekenis aan hechten en die betekenis willen overdragen. Landschap- en groenstructuren, beeldbepalende stads- of dorpsgezichten of bijzondere objecten kunnen tot ons erfgoed behoren. En specifiek voor de NOP geldt, dat ook immateriële zaken, de verhalen van de pioniers, deel uit maken van ons erfgoed.

De bescherming van ons erfgoed is vastgelegd in landelijke, provinciale en gemeentelijke regelgeving (bouwsteen 3). Zo kent de NOP zeven beschermde archeologische monumenten. Vijf daarvan liggen op Schokland en twee in het Kuinderbos. Daarnaast zijn er 47 plekken in de NOP waarvan bekend is, dat ze archeologisch waardevol zijn.

In totaal 45 gebouwen zijn aangemerkt als Rijksmonument. Het gaat vooral om boerderijen en gemalen (12), woonhuizen (20) en waterbouwkundige werken (6). De gemeentelijke monumentenlijst bestaat uit 41 beschermde objecten. Naast een aantal woningen, boerderijen en kerken is ook de Poldertoren aangewezen als gemeentelijk monument.

Schokland laat in het klein de volledige bewoningsgeschiedenis van Nederland zien. Van de prehistorische bewoning door jagers en verzamelaars via de eerste agrarische samenlevingen naar middeleeuwse veenontginning tot uiteindelijk de droogmakerij. Het voormalige eiland is daarom door de UNESCO opgenomen op de lijst van werelderfgoed monumenten. Daarnaast wordt op dit moment een procedure gevoerd om Schokland tot beschermd dorpsgezicht te benoemen.

De erfsingels, wegbeplanting en de dorpsbossen worden in vele studies als cultuurhistorisch belangrijk beschouwd, omdat dit de kenmerken van de groene eilanden in de polderstructuur zijn, en ook deel van het geheel ontwerp zijn. Zo ontwierpen bijvoorbeeld Mien Ruys en Wim Boer speciaal voor het dorp Nagele de beplanting en de begraafplaats.

Het Waterloopbos is daarnaast voorgedragen als kanshebber voor de status van Industrieel erfgoed. Met die status kan een beroep gedaan worden op fondsen om de oude waterloopkundige modellen in het bos uit de periode 1959-1965 te behouden.

De Noordoostpolder is tot ontwikkeling gekomen in de periode tussen 1940 en 1965, de periode van de wederopbouw. Het Rijk wil het verhaal van de wederopbouw zichtbaar houden in 30 gebieden. De Noordoostpolder als geheel is er daarvan één. Daarnaast is ook het dorp Nagele aangewezen als wederopbouwgebied. Beide gebieden geven een representatief beeld van de maatschappelijke ontwikkeling en stedenbouw uit deze periode. Het gaat dan vooral om de grootschalige droogmakerij met rationeel geordende agrarische bebouwing, de ring van dorpen rondom Emmeloord en het patroon van (water)wegen en beplanting.

Landschap, stedenbouw en architectuur maken samen het "polderconcept" zichtbaar. Maar dat komt toch vooral tot leven in de verhalen die verteld worden door de mensen die de polder

hebben gemaakt. Ze getuigen van een optimistisch, positief maatschappijbeeld, van trots, gemeenschapszin en ambitie. De verhalen van de eerste bewoners van de Noordoostpolder, de pioniers, zijn ons immaterieel erfgoed en minstens zo het bewaren waard als de zichtbare sporen uit het (recente) verleden.

In kader

De selectie van de toekomstige bewoners

'Doel was het zoeken naar mannen en vrouwen, die met elkaar in staat zijn van de nieuwe polder een welvarend gebied te maken met een rijke verscheidenheid aan culturen'.

'Mensen die een boerderij wilden pachten, moesten zich melden en kregen daarna een oproep om te komen op een van de kijkdagen. Er werden inlichtingen ingewonnen over de gegadigden. Dan begon het lezen van de dossiers. Gekeken werd naar: Vakbekwaamheid.

Financiële draagkracht (kredietwaardigheid).

Godsdienstige gezindte (goede verdeling tussen de gezindten).

Het kunnen leven als kolonist door man en vrouw (flinkheid, gezondheid).

Screening door de plaatselijke autoriteiten (mensen met een fout oorlogsverleden kwamen niet aan bod).

De 'sollicitanten' werden door 'selecteurs' bezocht. Elk jaar was het tegen de kerstdagen wachten op de envelop met het antwoord: heb ik wel een boerderij of niet? Naast de mensen die geschikt bevonden werden voor het pachten van een bedrijf, werden er ook velen afgewezen. Er werden uiteindelijk 1484 bedrijven verdeeld over de gegadigden'.

De selectie van de middenstanders

'Er werd streng toegezien op de vestiging van de middenstanders. Naast vakbekwaamheid en financieel weerstandsvermogen introduceerde de Directie ook het principe van het behoeftebeginsel. Een middenstander mocht zich pas vestigen als behoefte bestond aan een dergelijk bedrijf. De Directie bepaalde zelf of er behoefte was. Het middenstandsbeleid was gericht op 'een behoorlijke verzorging' van de gevestigde inwoners'.¹

Hoofdstuk 4 Behouden, ontwikkelen en beleven

Het erfgoedbeleid van gemeente Noordoostpolder is geen papieren tijger. Het vindt zijn vertaling in concrete acties. Een compleet overzicht daarvan vindt u in het uitvoeringsprogramma 2013-2017 (bijlage 1). Dit uitvoeringsprogramma getuigt van een stevige ambitie en kent drie speerpunten: behouden, ontwikkelen en beleven.

Met het uitvoeringsprogramma beogen we de samenhang tussen de diverse beleidsvelden en organisaties die met erfgoed bezig zijn te vergroten. We zijn ons zeer bewust van de noodzaak tot het vinden van die samenhang en het samen oppakken van initiatieven daar in.

Behouden

Om ons erfgoed adequaat te kunnen beschermen moet het onderwerp structureel aandacht krijgen binnen verschillende beleidsterreinen van de gemeente. Ruimtelijke ordening, archeologie- en monumentenbeleid, welstand en handhaving zijn daarvan de belangrijkste. In de komende vijf jaar zullen deze beleidsterreinen voor zover het erfgoed betreft nader op elkaar worden afgestemd en zo nodig worden geëvalueerd en bijgesteld. Bijzondere aandacht krijgt daarbij het behoud van beeldbepalende structurelementen binnen de polder: de grootschalige ringstructuur en de groenstructuur, zoals die tot uiting komt in de erfsingels en de laanbeplantingen.

Hèt gemeentelijk instrument om erfgoed te kunnen beschermen is een goed uitgewerkt monumentenbeleid. Daarbij horen zogenaamde redengevende beschrijvingen van alle monumentaal belangrijke objecten, overzichtelijke gemeentelijke subsidieregelingen en een passend handhavingbeleid.

Parallel aan het erfgoedbeleid is ook het gemeentelijk monumentenbeleid ontwikkeld. Dit

¹ Uit: Canon van de Noordoostpolder. Op deze tekstdelen ligt copyright, deze mogen dus niet gebruikt worden zonder toestemming van de Stichting Canon Noordoostpolder.

voorziet onder meer in een actieve benadering van eigenaren van (potentiële) monumenten. Het is belangrijk dat zij optimaal geïnformeerd raken over hoe om te gaan met monumenten en welke regelingen hen daarbij kunnen ondersteunen. Het gemeentelijk monumentenbeleid zal de komende vijf jaar met kracht worden geïmplementeerd en uitgevoerd.

Ontwikkelen

Bescherming van ons erfgoed is essentieel. Maar het wezenskenmerk van de Noordoostpolder- en daarmee van het erfgoed van de Noordoostpolder- is "ontwikkeling". De gemeente wil daarom de bescherming van de waardevolle elementen zodanig inrichten, dat daarmee geen blokkade wordt opgeworpen voor nieuwe initiatieven.

Bij nieuwe ontwikkelingen gaan we actief kijken in hoeverre er een bijdrage geleverd kan worden aan erfgoed. Hierbij valt te denken aan functieveranderingen in monumenten of herbestemming waarmee we wel het 'idee' behouden. Een ander voorbeeld is de wijze waarop we de structuurvisie hebben opgesteld. Juist door cultuurhistorie als uitgangspunt te kiezen voor de toekomstige ontwikkeling van de polder waarborgen we het behoud ervan. Tenslotte zal onder meer de relatie worden verstevigd met organisaties en personen die op de een of andere manier met erfgoed te maken hebben.

Beleven

Erfgoed is wat mensen kiezen tot erfgoed. Die keuzes komen niet altijd rationeel tot stand. Maar zonder kennis over de specifieke aard van ons erfgoed kunnen nauwelijks keuzes gemaakt worden. Educatie en voorlichting zijn daarom van groot belang en zullen de komende vijf jaar worden geïntensiveerd. De beide musea kunnen hierin een belangrijke rol spelen. Net als de bibliotheek, de Canon, de steunfunctie Cultuureducatie bij het Muzisch Centrum, verenigingen en het pioniersmuseum.

Bij het immateriële erfgoed, de verhalen over de beginperiode, de ervaringen van de kinderen in die tijd, gaat het niet alleen om bewaren. Het verhaal van de pioniers geeft de huidige inwoners van Noordoostpolder hun identiteit als polderbewoner. Daarom is het van het grootste belang, dat 'het verhaal van de polder' wordt doorverteld aan de jongere generaties. Samen met de dorpen zullen we in kaart brengen hoe dat kan. Daarnaast willen we in de komende periode onder meer speciale aandacht besteden aan (de verhalen van) pioniersvrouwen en de open monumentendag.

Cultuurhistorie mag zich verheugen in een groeiende belangstelling. Cultuurhistorie kan daarmee een belangrijke drager worden voor nieuwe recreatieve en toeristische initiatieven. Schokland is daarvan uiteraard een prachtig voorbeeld.

Samengevat willen we in de komende jaren:

- Een samenhangend gemeentelijk instrumentarium hebben ontwikkeld gericht op bescherming en handhaving. Hier verstaan wij bijvoorbeeld onder dat cultuurhistorie en erfgoed een integraal onderdeel vormt van alle beleidsplannen.
- Ons immateriële erfgoed hebben vastgelegd. Alle verhalen van de begintijd zijn welkom.
- Een groter bewustzijn hebben ontwikkeld bij inwoners over de betekenis van ons erfgoed. Hiervoor zullen we meer aandacht besteden aan Open Monumentendag, leskisten voor de jeugd, groen erfgoed
- De kennis over de specifieke aard van ons erfgoed hebben vergroot onder beleidsmakers en bestuurders. Hierbij moet u denken aan een duidelijke visie op hoe we musea en archief omgaan en hoe we erfgoed een structurele plek geven binnen ons beleid.

Tot slot

Erfgoed is mensenwerk

De Noordoostpolder is een kunstwerk, dat langzaam verandert en kleur krijgt door de mensen die het opbouwen. Erfgoed is dan ook niet iets statisch, dat voor eens en altijd is vast te leggen. Het ontstaat. Erfgoedbeleid is daarom niet in de eerste plaats van bestuurders, maar van de inwoners. In het afgelopen jaar is met heel veel mensen en organisaties gesproken

over het erfgoed van de Noordoostpolder. Dat heeft geleid tot nieuwe inzichten. Maar misschien nog wel belangrijker dan dat: het heeft geleid tot een grotere betrokkenheid en een gedeeld gevoel van trots. De Noordoostpolder is het resultaat van denken, durf en hard werken. Het is de verantwoordelijkheid van de huidige generatie die dynamiek en ontwikkeling voort te zetten, maar ook de wordingsgeschiedenis er van levend te houden. Erfgoed is kortom mensenwerk.

Dankwoord

We zijn als gemeente zeer dankbaar voor de warme belangstelling en de kennis die met ons gedeeld is tijdens het schrijven van deze erfgoednota door allerlei organisaties en betrokken burgers.